

grondslag liggen. De opeenvolgende uitbreidingen en aanpassingen van het gebouw en het ontbreken van bouwrekeningen maken de reconstructie van de bouwgeschiedenis tot een complexe puzzel, maar het boek stelt de lezer in staat om deze tot op het detailniveau van bouwnaden, telmerken en kapiteeltjes te

volgen. De brede inzet van de heruitgave is een belangrijke meerwaarde en het is dan ook volkomen terecht dat er veertien jaar na dato een mooi en vollediger tweede boek ligt.

MERLIJN HURX

KAREL A. BAKKER, NICHOLAS J. CLARKE,
ROGER C. FISHER (RED.)

ECLECTIC ZA WILHELMIENS A SHARED DUTCH BUILT HERITAGE IN SOUTH AFRICA

Pretoria (Visual Books) 2014, 237 pp., ill. in kleur,
ISBN 978 0 620 61972 1

Deze publicatie over Nederlandse invloeden op de Zuid-Afrikaanse bouwkunst is het resultaat van een onderzoeksproject dat binnen de Faculteit Architectuur van de Universiteit van Pretoria werd geïnitieerd en in het kader van het programma Gedeeld Cultureel Erfgoed door de Nederlandse ambassade in Zuid-Afrika werd ondersteund. Waar traditiegetrouw de aandacht bij dit onderwerp vooral uitgaat naar de vroege periode, richt dit boek zich volledig op de negentiende eeuw. Aanleiding hiertoe is dat de invloed die Nederlandse architecten op het toenmalige Zuid-Afrika hebben gehad volgens de auteurs structureel wordt onderschat. In de historiografie heeft deze generatie immigranten nog nauwelijks een plaats veroverd en wordt hun werk veelal gecategoriseerd als victoriaans, of zelfs wilhelminisch. Als tegenhanger van deze ter-

men introduceert dit boek 'Wilhelmiens' om de Nederlandse invloed op de Zuid-Afrikaanse architectuur tijdens de regeerperiode van koningin Wilhelmina (1890-1948) aan te duiden. In de verschillende hoofdstukken wordt de politiek-maatschappelijke context waarbinnen de ontwerp opdrachten voor de Nederlanders in Zuid-Afrika tot stand kwamen belicht en wordt hun werk vergeleken met de bouwpraktijk in het moederland. Dit levert een rijk verhaal op dat een belangrijke aanvulling op de academische geschiedschrijving vormt, terwijl het door het heldere taalgebruik en de fraaie beelden ook aantrekkelijk is voor een breder publiek met interesse in Zuid-Afrikaanse architectuur.

De tien bijdragen die door acht onderzoekers zijn geschreven, kunnen bijna als op zichzelf staande essays

worden gelezen. Voor wie het boek van kaft tot kaft leest, heeft dit als nadeel dat verschillende betogen inhoudelijk overlappen, bijvoorbeeld bij de beschrijvingen van historische ontwikkelingen en biografische introducties. Deze opzet staat echter wel garant voor een caleidoscopische blik op het thema, waarbij diverse opdrachtgevers en werkgebieden van de Nederlandse immigranten aan bod komen.

De meeste aandacht gaat uit naar de voormalige Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR), in het noordoosten van het huidige Zuid-Afrika, omdat de invloed van de Nederlanders hier in de onderzochte periode zonder twijfel het grootst is geweest. Hoe dat is gekomen, wordt duidelijk in het hoofdstuk van Karel Bakker. Hij beschrijft hoe de ZAR aan het eind van de negentiende eeuw als gevolg van goudvondsten een enorme economische ontwikkeling doormaakte, die een betere infrastructuur vereiste. Het tot dan toe zeer bescheiden opgezette Departement Publieke Werken (DPW) kon hier onmogelijk aan voldoen. Gesteld wordt dat de Boerenrepubliek destijds evenmin over mensen met de juiste opleiding beschikte om deze dienst op een hoger plan te tillen, waardoor men zich genoodzaakt zag ingenieurs en architecten van buiten aan te trekken. De ZAR richtte zich hierbij logischerwijs niet op het Britse Rijk, waarmee het kort daarvoor nog in staat van oorlog verkeerde, maar begon te werven in protestants Nederland, waar de berichten over de Boerenoorlog (1880-1981) juist tot sympathie voor de verre 'volkgenoten' leidden. Deze wervingsstrategie bleek succesvol, want in korte tijd werden vele hoge ambtenarenposten binnen de ZAR en vrijwel alle posities binnen het DPW door Nederlanders vervuld.

Op de ingewikkelde relatie tussen Nederland en de ZAR en de achtergrond van de Nederlandse architecten die ervoor kozen te emigreren, wordt verder ingegaan in de hoofdstukken door Nicholas Clark en Jaap Evert Abrahamse, die als enige Nederlandse onderzoeker aan dit boek meeschreef. Met verschillende citaten (die helaas voor de Nederlandse lezer alleen in hun Engelse vertaling in het boek zijn opgenomen) wordt belicht hoe in Nederland destijds parallellen werden getrokken tussen de onafhankelijkheidsstrijd van de Boeren en de Opstand in de Nederlanden. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat vanaf het begin een vorm van wederzijds wantrouwen en minachting tussen de Boeren en de Nederlanders bestond en dat het besluit Nederlanders aan te trekken dus vooral als een pragmatische keuze moet worden gezien (p. 39). Ook meer praktische argumenten worden aangevoerd om de komst van Nederlandse architecten naar Zuid-Afrika te verklaren. Hierbij gaat vooral aandacht uit naar Sytze Wopkes Wierda (1839-1911), het latere hoofd Publieke Werken van de ZAR, die in dit boek als de belangrijkste exponent van Wilhelmiens wordt gepresenteerd. Abrahamse stelt dat Wierda's kansen een sleutelrol in Nederland te spelen klein waren geweest, omdat hij

geen academische opleiding had gevolgd; maar de werkervaring die hij had opgedaan bij verschillende spoorwegprojecten en met zijn eigen bureau verschaftte hem wel de benodigde technische, organisatorische en ontwerpvaardigheden om in de ZAR naam te maken (p. 22).

Door de verschillende hoofdstukken heen krijgt de lezer een indruk van de enorme klus die Wierda en zijn assistent en voormalig leerling Klaas van Rijse jr. (1860-1941) na aankomst in Pretoria te wachten stond. Op het DPW, dat praktisch vanuit het niets moest worden opgezet, werd personeel door Wierda zelf onderwezen, waarmee het departement volgens Bakker als de eerste in Zuid-Afrika gesitueerde architectuuropleiding moet worden beschouwd (p. 77). Het departement kreeg als taak het rurale Pretoria te transformeren tot een moderne hoofdstad en de gehele republiek te voorzien van verbindingswegen, bruggen en een scala aan overheidsgebouwen variërend van hospitalen tot regeeringsgebouwen. In de vier jaar dat Wierda aan het hoofd van de organisatie stond, werden maar liefst 570 bouwplannen bij de volksraad ingediend.

Veldonderzoek en archiefwerk hebben twee geannoteerde foto-essays opgeleverd: een inventarisatie van door het DPW ontworpen bruggen die nog in het Zuid-Afrikaanse landschap zijn terug te vinden, en van verdwenen Wilhelmiense bouwwerken. Hoofddoel van het boek is echter niet het vormen van een naslagwerk van deze werken, maar vooral de toegepaste architectuurtaal te identificeren. Over de mate waarin Nederlandse invloeden zijn terug te zien, stellen de auteurs een duidelijk verschil vast tussen representatieve bouwwerken en de meer utilitaire bouw. Bakker ageert hierbij tegen het beeld dat gebouwen als het Paleis van Justitie en de Raadzaal rechtstreeks zouden zijn gemodelleerd naar Duitse voorbeelden als werken van K.F. Schinkel en de Reichstag (zoals gesteld in E.M. Minnaar, *Grondleggende argitekte van die Departement Openbare Werke in Transvaal tot 1910*, Pretoria 2000). Om de onafhankelijkheid van de republiek te benadrukken, was het volgens Bakker bij representatieve gebouwen juist Wierda's taak een nieuwe 'nationale stijl' te ontwikkelen die niet te direct aan een specifieke Europese natie refereerde. Geconcludeerd wordt dat inspiratie voor Wierda's sobere, internationale, eclectische bouw, binnen zijn Nederlandse architectuurmilieu gevonden kan worden. Hierbij wordt verwezen naar bijvoorbeeld het werk van A.L. van Gendt en Cornelis Oudshoorn, al lijken directe vergelijkingen van Wierda's Raadzaal met de plattegrond van Pierre Cuyper's Rijksmuseum en de verhoudingen van Willem Hamers Vondelparkpaviljoen wat vergezocht (pp. 44, 22). Overtuigender zijn de vergelijkingen met Nederlandse gebouwen bij de meer utilitaire architectuur (zoals woonhuizen of kazernebarakken) en sommige meer representatieve gebouwen buiten de hoofdstad (gerechtsgebouw in Johannesburg). Hier verraden al-

leen nog de soberheid van de decoraties, de materiaalkeuze of de klimatologische aanpassingen dat de bouwwerken niet voor Nederland zijn ontworpen.

Naast de opdrachten die Nederlandse architecten in overheidsdienst vervulden, is er in twee hoofdstukken aandacht voor Zuid-Afrikaanse opdrachten in het private domein. Onderzoeker Arthur Barker laat in zijn bijdrage zien dat de Nederlandse ingenieurs bij de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij (NZASM) net als bij het DPW voor een enorme taak stonden, waarbij dankbaar gebruik werd gemaakt van ervaringen uit Nederland en Nederlands-Indië. Wat betreft stilistische keuzes toont Barker dat hier het omgekeerde geldt van wat bij het DPW is geconstateerd, namelijk hoe representatiever het gebouw, hoe duidelijker er naar de Nederlandse bouwtradities werd verwezen. Juist om de Nederlandse wortels van de onderneming te onderstrepen, werd hier bij belangrijke stationsgebouwen teruggegrepen op het idioom van de neorenaissance, compleet met speklagen en trapgevels, terwijl bij minder representatieve structuren voor een soberder of meer eclectische architectuur werd gekozen, die meestal niet direct aan Nederland doet denken.

Veel moeilijker te duiden blijkt het verband tussen Nederland en het omvangrijke oeuvre van zelfstandig opererende architect Anthony de Witt (1854-1916). De Kaapse academicus Mike Louw laat zien hoe hij zich naargelang de wensen van de opdrachtgever liet inspireren door onder meer de chaletstijl, art nouveau, neogotiek of neorenaissance. Ondanks deze diversiteit en het zeer internationale karakter van deze stijlen, wordt gesteld dat de oorsprong van zijn oeuvre toch in zijn

moederland moet worden gezocht. Als onderbouwing hiervoor wordt in de tekst en in verschillende redactionele noten benadrukt dat veel van zijn gebouwen elementen bevatten die verwijzen naar de Nederlandse architectuurtraditie. Bij andere projecten zijn deze echter ver te zoeken. Dit leidt tot de vraag waar 'Wilhelmiens' ophoudt en 'internationaal eclecticisme' begint. Moet werk van iedere Nederlandse architect of ingenieur tussen 1890 en 1948 per definitie als Wilhelmiens worden aangemerkt? Of is de Nederlandse inspiratie doorslaggevend en zouden de 'Kaap-Hollandse huizen' van de Britse architect Herbert Baker (1862-1946) ook in aanmerking komen voor het predicaat? Deze vraag wordt jammer genoeg nergens in het boek expliciet gesteld, waardoor Wilhelmiens toch een wat problematisch begrip blijft.

Ondanks deze kanttekening is de boodschap dat de Nederlandse invloed op de eind negentiende-eeuwse Zuid-Afrikaanse architectuur veel verder strekt dan tot nu toe werd onderkend, met deze publicatie zeer overtuigend over het voetlicht gebracht. De studie geeft inzicht in de omvang en de diversiteit van deze categorie gedeeld gebouwd erfgoed. In de laatste twee hoofdstukken geschreven door Clarke en Roger Fisher wordt door het benoemen van huidige bedreigingen en met een reflectie op de relevantie van deze bouwwerken ten slotte een brug geslagen naar het heden. Hopelijk kan deze studie bijdragen aan meer waardering en betere bescherming van deze werken. De publicatie is helaas alleen in Zuid-Afrika te bestellen, maar gelukkig wel al in enkele Nederlandse bibliotheekcollecties opgenomen.

DAAN LAVIES